

Činnosť Ústredne židov počas deportácií židov zo Slovenska

Katarína Hradská, Historický ústav SAV Bratislava, histrad@savba.sk

HRADSKÁ, Katarína. Activity of Central office Jews during the deportations of Jews from Slovakia. Individual and Society, 2004, Vol. 7, No. 3.

Given article is concerned with the activities of Center for Jews and within it with the activities of illegal Working group. Center for Jews was in 1940 only one statutory institution for Jewish people in Slovakia and its mission, roles and aims were strictly given by the state of Slovakia while he was the funder. Article is describing functioning of this institution

Centre for Jews. Working group. Slovak Jewish community.

Výskum holokaustu na Slovensku sa po roku 1989 orientoval najmä na slovenský štát a jeho protižidovskú politiku, ktorá v konečnom dôsledku znamenala likvidáciu väčšiny židovských občanov Slovenska. V pomerne krátkom časovom období vyšli základné práce o Slovenskej republike z rokov 1939 - 1945 so zameraním sa na riešenie židovskej otázky. Problematika slovenských židov je však ešte stále nesmierne široká a poskytuje dostatočný priestor na ďalší výskum. Dosiaľ neprebádanou témou je činnosť Ústredne židov a v rámci nej pôsobenie ilegálnej Pracovnej skupiny. Kým u nás nebola napísaná ani jedna ucelená štúdia o tejto inštitúcii, ktorá bola svedkom i priamym pozorovateľom systematického likvidovania nielen slovenského, ale aj európskeho židovstva, v západnej historiografii sa už niekoľko rokov diskutuje o jej podstate s dôrazom na základné otázky: na účasť Ústredne židov, resp. Pracovnej skupiny na záchranných prácach po začiatku deportácií zo Slovenska v roku 1942, jej podiel na informovanosti židovskej komunity o tom, čo sa v Poľsku odohrávalo (vzhľadom na rozsah informácií, ktorými Pracovná skupina disponovala) a celkom prirodzene rezonuje otázka, či Pracovná skupina urobila na záchranu slovenských židov všetko čo mala a mohla.

Pozoruhodné je, že k židovskej otázke na Slovensku všeobecne a osobitne k činnosti Pracovnej skupiny sa západná literatúra vyjadruje z pozície znalca slovenských pomerov, pričom sa neraz odvoláva aj na pramene slovenského pôvodu. Pre slovenských historikov holokaustu je to veľká výzva a zároveň príležitosť (ak nie povinnosť) vlastným výskumom odtabuizovať posledné zvyšky kedysi citlivej témy, ktorá sa strácala v neprístupných fondoch archívov.

* * *

Ústredňa židov, od roku 1940 jediná verejno-právna inštitúcia židov na Slovensku, je určitým špecifikom. Prinajmenšom v tom zmysle, že ju nemožno stotožňovať a ani porovnávať s ostatnými židovskými centrálnymi, pôsobiacimi v štátoch pod nemeckou nadvládou, pretože vznikla a pracovala v iných spoločensko-politických podmienkach. Slovenský štát bol satelitom nemeckej ríše, na jeho území nepôsobili nemecké vojenské jednotky a riešenie židovskej otázky sa už rok a pol držalo na najvyššej priečke programových vyhlásení slovenskej vlády. V krátkom časovom rozmedzí bolo prijatých takmer 350 protižidovských zákonov, nariadení a vyhlášok, ktoré jasne definovali pojem žida a určovali jeho postavenie v slovenskej spoločnosti.

Ústredňa židov vznikla na základe vládnej vyhlášky č. 234 z 26. septembra 1940 a členstvo v nej bolo pre

každého žida žijúceho na Slovensku povinné. Spomínaným uznesením zároveň zanikli všetky dovedy existujúce židovské spolky a organizácie (okrem židovských náboženských obcí), ktorých majetok pripadol novovzniknutej Ústredni židov. Už začiatkom septembra 1940 ukončila svoju činnosť aj Židovská ústredná úradovňa, ktorá bola takmer dva roky dovedajším zastupiteľským orgánom slovenských židov. Vláda určila Ústredňa židov za jedinú inštitúciu zastupujúcu a koordinujúcu všetky záležitosti židov. Jej poslanie, úlohy a ciele striktno determinoval jej zakladateľ - slovenský štát, v zastúpení Ústredného hospodárskeho úradu (ÚHÚ). Ústredňa židov mu bola podriadená a jej povinnosťou bolo plniť všetky príkazy tejto inštitúcie, ktorá vznikla len o niekoľko dní skôr ako židovská centrála.

Od Ústredne židov sa očakávalo naplnenie tých cieľov, ktoré, vzhľadom na vtedajšiu spoločensko-politickú situáciu a postavenie židov v spoločnosti, sa javili ako naliehavé. Išlo predovšetkým o to, že sprístupní nariadenia vlády všetkým židom, že bude výlučne zastupovať ich záujmy pred verejnými úradmi, bude ich organizovať podľa sociálnych, hospodárskych a kultúrnych potrieb, že bude organizovať prevrstvenie židov na poľnohospodárske a remeselnícke práce, ako aj židovskú sociálnu starostlivosť a že sa bude starať o židovské školstvo a kultúru. Jednou z úloh, pred ktorou Ústredňa židov stála, bolo aj organizovanie vystahovania židov. V súvislosti s naplňaním cieľov Ústredne židov ešte aj dnes rezonujú otázky, či Ústredňa židov urobila všetko to, čo mala, resp. či bola skutočným zástupcom slovenských židov. Odpovede na tieto otázky sú často rozporuplné.

* * *

Aj napriek tomu, že po salzburských slovensko-nemeckých rokovaniach v júli 1940 slovenský štát vystupoval navonok suverénne a riešenie židovskej otázky bolo v kompetencii výlučne domácich politických orgánov a inštitúcií, vznik Ústredne židov bol úzko spätý s nemeckým poradcom pre riešenie židovských záležitostí Dieterom Wislicenym. To, že na Slovensko ho najvyšší nemeckí politickí reprezentanti delegovali v období, keď ríša držala ochrannú ruku nad suverenitou Slovenska, je dôkazom toho, že suverenita bola viac zbožným želaním ako realitou. Tento Eichmannov blízky spolupracovník, ktorý odtiaľto koordinoval riešenie židovskej otázky s berlínskou centrálou, mal blízko nielen k predsedovi slovenskej vlády Vojtechovi Tukovi, ale aj k Augustínovu Morávkovi, predsedovi ÚHÚ - spočiatku pôsobil v tejto inštitúcii ako poradca pre arizáciu židovského majetku. Kým Morávek s jeho myšlienkou založiť centrálnu židovskú organizáciu nesúhlasil, Tuka ju prijal. Wisliceny argumentoval, že židovská centrála bude pôsobiť ako partner pri rokovaniach o vystahovaní židov, resp. že pre tých, ktorí budú následkom arizácií zbavení svojich dovedajších pozícií zabezpečí ich preškolenie na iné povolania. Ústredňa židov však zďaleka nepôsobila ako takto prezentovaná „záchranná“ organizácia. Jej činnosť ani po rokoch nemožno chápať pozitívne, a to z viacerých dôvodov. Jej právomoc bola určená rozsahom nariadení a príkazov inštancie, ktorej podliehala. Tento fakt v podstatnej miere ovplyvnil chod ústredne. Obmedzoval slobodu konania jednotlivých úradníkov, ktorí si viac či menej uvedomovali zodpovednosť za svoju prácu v zložitých politických podmienkach, no častokrát strata ich osobnej odvahy im nedovoľovala prekročiť svoj vlastný tieň. Personál ústredne sa skladal z troch kategórií ľudí. Z byrokratov, ktorí svojím prístupom k plneniu príkazov urobili viac zla ako dobra (druhý prednosta Ústredne židov A. Sebestyén), ďalej z tých, ktorí zmysel svojej činnosti videli najmä v nezištnej pomoci ľuďom, ktorí boli perzekúciami najviac postihnutí (G. Flesischmannová) a potom z bezduchých vykonávateľov nariadení, ktorí boli schopní urobiť naozaj všetko (K. Hochberg). Povedané inými slovami: bola to otázka charakteru a morálneho úpadku. Veľmi zjednodušené by však bolo, keby sme tento model (charakteru a servilnosti) uplatnili vo všeobecnom meradle. Takisto ako problém, s ktorým sa ústredňa vyrovnávala od začiatku deportácií. Bol to problém (ak ho vôbec možno takto definovať), ktorý jej bol cudzí, no na druhej strane sa postupom času stal celkom prirodzený. Išlo o spoluprácu, či lepšie povedané o kolaboráciu a korupciu. Všetky tri fenomény navzájom úzko súvisia. V prípade Fleischmannovej a Hochberga by však nebolo celkom správne dávať znamienko rovnosti pri ich tak rozdielom chápaní (a uplatňovaní) kolaborácie a spolupráce. Vyplývalo to z ich poslania. Hochberg bol židovský konfident, ktorý vo vzťahu k Wislicenymu videl svoj osobný prospech. Donášal mu informácie, aktívne, vedome a dobrovoľne s ním spolupracoval, vypracúval štatistiky, čo bolo pre realizovanie protižidovských opatrení dôležitým faktorom. Aký mal tento vzťah dôsledok pre židovskú komunitu, to je už iná téma, ktorá si zaslúži oveľa širší priestor než týchto pár riadkov. V prípade Fleischmannovej si dovoľím uvažovať iným smerom: spolupráca s nemeckým poradcom pre riešenie židovskej otázky bola v každom ohľade vynútená. Jej záchranné plány - spomaliť, resp. úplne zastaviť deportovanie židov a ich vraždenie v plynových komorách koncentračných táborov - sa nedali dosiahnuť bez kolaborácie s ním. Bez nej by sa nemohla rozbehnúť ani korupcia, ktorá sa pre Fleischmannovej Pracovnú skupinu stala jediným prostriedkom záchrany. Napokon, keď Fleischmannová chcela dosiahnuť svoje, ani inú možnosť nemala. Iba kolaborovať, spolupracovať a podpísať.

Spojenie so záchrannými organizáciami

Krátko po vzniku slovenského štátu vznikol z Ústredného zväzu sionistického pre Československo samostatný subjekt - Ústredný zväz sionistický pre Slovensko (v hebrejčine ako Histadrut hacionit hamerkazit b' Slovakia), ktorý sa usiloval podporovať právne zabezpečenie usídlenia židov v Palestíne, prevrstovať židovskú mládež, budiť ich židovské národné povedomie a udržiavať cit národnej spolupatričnosti, ako aj propagovať židovskú kultúru a znalosť hebrejského jazyka.

Ústredný sionistický zväz nadviazal kontakt s veľkými zahraničnými záchranými organizáciami, predovšetkým s pobočkou medzinárodnej organizácie HICEM a americkým Jointom. Svoju činnosť začal aj Palestínsky úrad, ktorý mal takisto centrálu v Bratislave. Tieto organizácie už od svojho vzniku v rokoch 1938 - 39 veľmi aktívne zasahovali do záchraných prác a židovským občanom poskytovali tú najzákladnejšiu pomoc pri zabezpečení ich vycestovania do viacerých krajín.

Fleischmannová mala s organizačnou prácou už vtedy veľké skúsenosti. V polovici 20. rokov bola spoluzakladateľkou bratislavskej pobočky sionistickej organizácie WIZO (Women's International Zionist Organization), stretávala sa s poprednými sionistami, rozvíjala svoje rečnícke schopnosti a diplomatické nadanie. Navyše - mala jednu výhodu: bola nielen talentovaná a pribojná, ale aj pekná, čo zjavne prispelo k tomu, že si rýchlo získavala priazeň a obľubu medzi ostatnými. V tom čase už bola vydatá a mala dve dcéry. Povinnosti manželky a matky ju však neoberali o energiu, ktorej mala nadostač. Vďaka Fleischmannovej začala v Bratislave pôsobiť aj pobočka Pomocného ústavu pre židovských príchodcov a vysťahovalcov HICEM s centrálou v Paríži a ďalšou pobočkou v Prahe. Už z názvu vyplýva poslanie tohoto spolku: poskytovať pomoc vysťahovalcom z územia slovenského štátu do celého sveta okrem Palestíny. Táto pomoc pozostávala zo získania možností na vycestovanie. Zadovážiť ich nebolo jednoduché. Fleischmannová so svojim dlhoročným spolupracovníkom O. Neumannom len s ťažkosťami prekonávali prekážky na ceste k získaniu vysťahovaleckých pasov pre slovenských židov. Práca v HICEM postupne prerástla do aktivít v rámci Ústredne židov a jej 3. vysťahovaleckého oddelenia. V čase, keď Fleischmannová prevzala iniciatívu rámci Pracovnej skupiny, toto oddelenie viedla aj naďalej aj keď v mierne obmenenej podobe.

V súlade s európskou ústredňou Jointu sa na Slovensku konštituoval výbor pod názvom Ústredný výbor pre sociálnu starostlivosť o židov na Slovensku. Jeho vedúcim sa stal Jozef Blum. Po jeho odchode do Budapešti, kde sa začal angažovať ako vedúci maďarskej pobočky, na jeho post nastúpila Fleischmannová. Celoeurópska základňa tejto organizácie v tom čase sťahovala svoju ústredňu z Bruselu do Ženevy. Fleischmannová, vďaka svojmu blízkeho spolupracovníkovi Blumovi, nadviazala spojenie s vedúcim európskej pobočky Saly Mayerom. Ústredňa židov ju poverila, aby prostredníctvom neho získavala finančné prostriedky najskôr na zabezpečenie pracovných táborov na Slovensku a po vzniku Pracovnej skupiny (v čase, keď Slovensko opustili prvé transporty) aj na podplácanie tých, ktorí mohli priebeh transportov výrazne ovplyvniť.

Záchraná organizácia Joint v podobe, ktorá sa spomína v súvislosti s korešpondenciou Fleischmannovej a zástupcom Jointu S. Mayerom, sa sformovala približne v roku 1940. Konečnú podobu dostávala aj európska pobočka tejto organizácie, ktorá práve pod vedením S. Mayera prešla viacerými zmenami. K hlavným aktivitám Jointu patrilo udržiavanie písomného kontaktu so židovskými komunitami v Nemcami okupovaných štátoch a v nemeckých satelitných štátoch, priama pomoc židovskému hnutiu v Nemecku, Rakúsku, Francúzsku, Belgicku, Taliansku a Holandsku, poskytovanie pomoci utečencom, ktorí hľadali záchranu vo Švajčiarsku, spolupráca so židovskými a medzinárodnými inštitúciami v Ženeve, aktívna účasť na niektorých politických akciách, zasielanie balíkov s potravinami do rozličných krajín a koncentračných táborov, kontakt so spolupracovníkmi v iných štátoch prostredníctvom kuriérov, pašovanie peňazí, pestovanie vzťahov s diplomatmi rozličných krajín, ktoré mali zastúpenie vo Švajčiarsku, zaobstarávanie juhoamerických pasov prostredníctvom konzulátu v Ženeve, starostlivosť o tých, ktorí sa prostredníctvom Kasztnerovho transportu dostali z Bergen-Belsen do Švajčiarska [1], o mladých z tábora Buchenwald, o zachránených z Terezína, vybudovanie domovov mládeže a záchrana detí vôbec a hneď po oslobodení Paríža 25. augusta 1944 organizovanie prvého vysťahovaleckého transportu zo Švajčiarska do Palestíny.[2] Na všetky tieto aktivity bol potrebný pravidelný prísun dolárov, čo sa neobišlo bez problémov. Saly Mayer naliehal na vytvorenie veľkého fondu vo Švajčiarsku a centrále Jointu v New Yorku vysvetľoval, že napriek existujúcej americkej finančnej (devízovej) účasti, takú istú pomoc je možné organizovať aj zo Švajčiarska. Pramene hovoria o tom, že častokrát bola pomoc neúspešná. Až v roku 1942 sa pre Európu vytvoril špeciálny fond s mesačným kreditom 30 tisíc amerických dolárov, ktoré však postačili iba na šesť mesiacov. V máji 1942 sa upravil kurz dolára a rozpočet bol krytý iba do januára nasledujúceho roka, teda na deväť mesiacov. Napriek úsiliu sa nepodarilo stabilizovať kurz americkej meny. Pomoc sa stala nepravidelná a problematická. Európsky zástupca Jointu J. Schwartz musel iba skonštatovať, že kvôli problémom sa pomoc obmedzí a dočasne sa nahradí prostriedkami, ktoré k dispozícii vo Švajčiarsku.[3] Situácia sa mala postupne zlepšovať až po tom, čo švajčiarska Národná

banka poskytla úľavu pre transfer devíz. Pre záchranné organizácie to malo v roku 1943 veľký význam, pretože peniaze sa mohli posielť priamo na švajčiarske kontá: emisári v Istanbule, o ktorých sa zmieňuje aj Fleischmannová, mohli peňažnú podporu posielť bez väčších problémov, a to pre tie aktivity, ktoré boli najnaliehavejšie: pomoc utečencom vo Švajčiarsku, pomoc hnutiam v krajinách obsadených Nemeckom a všestranná pomoc v podobe potravinových balíkov, liekov, ošatenia, ako aj pomoc pre kuriérov, bez ktorých sa akcie nedali realizovať.

Pravdou zostáva, že prísun finančných prostriedkov, ktoré na krytie výdavkov v súvislosti s vycestovaním židov zo Slovenska žiadal ešte Ústredný výbor pre sociálnu starostlivosť o židov na Slovensku, bol obmedzovaný, a to zo strany slovenských inštitúcií. V liste z 18. decembra 1940, ktorý Ústredňa židov adresovala štvrtému odboru ÚHÚ stojí: „American Joint Distribution Committee je americká dobročinná organizácia na podporovanie emigrantov a sociálne slabých židov v Európe. Táto organizácia získava svoje prostriedky zbierkami medzi židmi v Amerike a z týchto prostriedkov podporuje židovstvo v jednotlivých krajinách európskych. Joint pre ten - ktorý štát určenú sumu dolárov nepoukazuje v hotovosti, ale dáva tieto sumy k dispozícii pre devízovú potrebu vystaľovalcov. Prakticky to znamená, že k dispozícii dané doláre sa speňajú na Slovensku, protihodnota v Ks je tunajším dobročinným organizáciám k dispozícii, doláre dostanú vystaľovalci na zaplatenie cestovných a iných trov spojených s vystaľovaním. Spočiatku sme poskytované subvencie používali výlučne na podpory vystaľovalcom. V dobe, keď sa stalo vystaľovanie nemožným, používali sme Jointom poskytované podpory aj na kapitálové transfery. Ku kapitálovým transferom udelili svoj súhlas tak Slovenská národná banka, ako aj Ministerstvo vnútra. Národná banka stanovila podmienku, že z dolárov musíme odvádzať 20 % v devízach za úradný kurz. Ministerstvo vnútra stanovilo podmienku, že zo súm docielených nad úradný kurz Národnej banky[4], musíme odvádzať 50 % ministerstvu na sociálne účely.“[5]

Činnosť Pracovnej skupiny

Hoci duchovným otcom ilegálnej Pracovnej skupiny bol ortodoxný žid rabín M. Weissmandel, jej skutočným vodcom bola sionistka G. Fleischmannová. Weissmandel nebol síce členom Ústredne židov, ale bol natoľko váženou osobnosťou, že by sa záchranné akcie dali bez neho len ťažko predstaviť. Mal veľký vplyv na mnohých členov Ústredne židov, ktorí ho rešpektovali pre jeho múdrosť a rozvážnosť. To, že sa nestal vedúcim tejto podzemnej skupiny, vyvolávalo rôzne dohady a najmä otázku, ako je možné, že tak vzdelaný, skúsený a rozhladený rabín, ktorý bol predurčený na tak dôležitú funkciu, dokázal spolupracovať so sionistkou a ešte k tomu ženou. Fleischmannová, navonok aj vnútorne veľmi citlivá žena, vedela jasne formulovať myšlienky, organizačne predčila ostatných spolupracovníkov, mala pevnú vieru a výdrž, vedela si získať ľudí okolo seba a dokázala s nimi na úrovni komunikovať. To, že bola členkou sionistického hnutia, bolo skôr výhodou. Rodina jej poskytla aj náboženské vychovanie - rodičia boli prísne ortodoxní židia, deti Gustáva, Dávida a Gizelu vychovávali v duchu tradícií, ale nebránili im v tom, aby si sami našli svoju cestu.

Rabín Weissmandel spojil dohromady niekoľko ľudí,[6] ktorí boli členmi Ústredne židov, stretávali sa vo Fleischmannovej pracovni a jednoducho uvažovali o tom, ako zvrátiť situáciu. Plán sa zrodil pomerne rýchlo, veď nebolo treba presvedčať presvedčených. Za jediný možný spôsob záchrany pokladal vyjednávania s Wislicenym, ktorý sa stretával so všetkými, čo mohli zvrátiť priebeh deportácií. Nešlo však len o rokovania: v Pracovnej skupine všetci dobre vedeli, že najväčšiu moc majú peniaze a že im nikto neodolá. Weissmandel navrhol podplácať tých, ktorí rozhodovali o transportoch. Ako prvý prišiel na rad Wisliceny. Potrebovali však človeka, ktorého by nemecký poradca neodmietol a bol by ho ochotný prijať. Do úvahy prichádzal jedine Hochberg - muž, ktorý mal k nemeckému poradcovi blízko už od čias dislokácií bratislavských židov (október 1941). Mal pošramotenú povesť. Už vtedy s o ňom hovorilo ako o kolaborantovi, ktorý pakuje s Nemcom proti vlastným. Weissmandel mu dal šancu napraviť si meno. Už v čase, keď sa konkretizoval Weissmandelov plán bolo zrejmé, aký osud postihol deportovaných židov. Vedeli, alebo prinajmenšom to tušili predovšetkým v Ústredni židov, kam už v júni 1942 dorazila správa o úteku mladého slovenského žida Dionýza Lenárda z Lublinu. Do tábora bol deportovaný koncom apríla. Podarilo sa mu zaobstarať civilné šaty, našiel si skrýšu, kde počkal na vhodný moment. Cez Krakov sa dostal do Noveho Targu a odtiaľ na Slovensko. V rozsiahlej správe popísal podmienky koncentračného tábora.[7] Čerpala Fleischmannová z Lenárdových informácií, keď vzápätí písala A. Silberscheinovi o tom, že 60 tisíc mužov, žien a detí, ktorí boli deportovaní do Poľska už nežijú?[8] Jej správa je jednou z prvých o tragédii slovenských židov. Bola jej (a ostatných členov Pracovnej skupiny) reakcia na túto situáciu v podobe listu do Švajčiarska dostačujúca? Mohla (mohli) urobiť čosi viac? Dodnes nie je celkom zodpovedané, čo sa ďalej dialo s touto správou, resp. kto sa o jej obsahu dozvedel. Vedúci pracovníci Ústredne židov sa predsa stretávali aj s niektorými predstaviteľmi vlády, ktorí ich zavčas informovali o chystaných protižidovských opatreniach. Aká bola spätná väzba? A dostala sa Fleischmannovej správa do rúk stáleho zástupcu CSR pri Spoločnosti národov v Ženeve J. Kopeckému? O vraždení židov

v koncentračných táboroch sa v tejto krajine už vedelo. Prakticky v rovnakom čase, keď Fleischmannová písala Mayerovi list, G. Riegner z Medzinárodného Červeného kríža v Ženeve písal telegram do Londýna o tom, že štyri milióny židov stojí na pokraji totálneho likvidovania, a to v dôsledku getoizovania, otrockej práce, deportácií v neludských podmienkach, ako aj organizovaným masovým vraždením...[9]

Riegnerov telegram z 8. augusta 1942 je po Fleischmannovej liste de facto prvým prameňom, ktorý vypovedá o pláne nacistov na fyzickú likvidáciu európskych židov a nie je dôvod neveriť tomu, že tieto správy prelomili „informačnú bariéru“, na ktorú sa mnohí odvolávali pri otázke, čo vlastne vedeli o deportáciách a o masovom vraždení v Poľsku.

Fleischmannovej listy sú svedectvom života, ktorý ovládol celú Pracovnú skupinu: bol hektický, uponáhľaný, plný starostí, trápenia, prekvapení, dramatických zvrátov, obrovských nádejí a ešte väčších sklamaní. Sú svedectvom toho, ako kolaborácia splodila korupciu. Ako sa Wisliceny stal súčasťou plánu, v úspech ktorého verila predovšetkým Fleischmannová. [10]

Podľahla svojmu optimizmu, ktorým nakazila aj ostatných. Akoby netušila, neverila, pretože snád' ani nechcela uveriť tomu, že Wisliceny si spravil zo židov dobre platený kšeft! Nasľuboval to, čo sa nedalo splniť. A Fleischmannová i ostatní z Pracovnej skupiny tvrdo zháňali peniaze, aby sa vykúpili. Aby sa predali! Pre ňu to bol začiatok jej tragického konca. Čo ju však viacej zrazilo na kolena? Jej vlastná bezmocnosť, alebo zrada „Williho“?

Jej vlastné skúsenosti s týmto človekom ju nepoučili. Nedbala na vlastné prehry a straty. Po afére s pani Kosovou, ktorú cestou do Švajčiarska prichytili na nemeckých hraniciach s lístkom od Fleischmannovej so žiadosťou o pomoc, začala ju sledovať Ústredňa štátnej bezpečnosti. Viackrát ju vypočúvali, na dlhé štyri mesiace ju aj zatvorili. Jej spolupracovníci verili, že sa nepoddá, avšak málokto vedel o tom, že ona sama nemala viac síl bojovať. Koncom januára 1944 ju previezli do pracovného tábora v Novákoch. Mnohí z osadenstva ani len netušili, koho to tam tak prísne strážia. Jej meno nikomu nič nehovorilo - prijatá bola pod menom Rozália Goldfingerová. A hoci s ňou ústredie udržiavalo permanentný kontakt, Fleischmannová sa cítila slabá, vyčerpaná, vystrašená a nervózna. Z Novák ju po pár dňoch eskortovali do Bratislavy. Ľudia z Ústredne židov rozhodli siete, aby ju oslobodili. Nasledovali intervencie na najvyšších miestach. Fleischmannová sa však znova ocitla na pôde Štátnej bezpečnosti - bol to dobre premyslený scenár na podlomenie jej psychiky. Obávané väzenie v Ilave, kam ju mali premiestniť, malo na ňu zapôsobiť. Tam prehovoril každý, aj oveľa psychicky zdatnejší ako bola ona. Nezastavil sa však ani ďalší kolotoč: vyjednávania, prísluby, dohody. Tentokrát boli úspešné. Fleischmannovú prepustili v máji 1944. Nikto z jej kolegov a ani ona samotná netušila, že sloboda to bude krátka.

Po povstaní v auguste 1944 vstúpili deportácie do druhej etapy. Wislicenyho vystriedal rovnako smutne známy A. Brunner, ktorý mal radikálne vyriešiť židovskú otázku na Slovensku. Na vlastných chybách nepoučiteľná Fleischmannová aj napriek odhováraniu zinscenovala stretnutie s ním. Brunner jej vysvetlil svoj zámer transportovať bratislavských židov do tábora v Seredi, ktorý chcel premeniť na geto podľa vzoru Terezína. Razia na židov sa uskutočnila 29. septembra 1944. Deň pred tým bola rozpustená Pracovná skupina a väčšina jej členov bola zatknutá. Fleischmannová odmietla s Brunnerom spolupracovať, pretože nechcela prezradiť skrýše židov v Bratislave. Bola zatknutá a deportovaná do Serede. Keď v októbrom transportovala do vagóna, Brunner osobne napísal kriedou na vagón dve písmená - R.U - Rückkehr unerwünscht. Návrat nežiaduci.

Z Pracovnej skupiny prežili O. Neumann, A. Steiner a rabín Weissmandel. Neumann, ktorý sa v poslednej fáze činnosti tejto podzemnej skupiny stal aj predsedom Ústredne židov, žil v Izraeli. Steiner s rabínom Weissmandelom emigrovali do Kanady a USA. Weissmandel s Neumannom napísali svoje spomienky[11], v ktorých si celkom oprávnené kládli aj otázky, či Ústredňa židov a najmä Pracovná skupina nezostali židovským občanom nič dlžné. Z radov židovských občanov sa ozvali aj hlasy, že židovská centrála mala už v začiatkovej fáze deportácií určité informácie, na základe ktorých mohli ľudia prinajmenšom vytušiť, čo ich čaká. Jedno bolo isté: nik z deportovaných v tom čase neveril, že cesta na východ za prácou, tak ako o tom hovorili aj v Ústredni židov, bude pre mnohých posledná. Bez návratu.

Najväčším svedectvom o činnosti Pracovnej skupiny počas deportácií židov zo Slovenska sú listy G. Fleischmannovej, ktoré adresovala už uvedeným židovským záchranným organizáciám a najmä americkému Jointu so sídlom v Ženeve. V dokumentoch a prameňoch holokaustu sú tieto listy ojedinelé a sú dôležitým zdrojom informácií z obdobia, keď zo Slovenska odchádzali transporty so židmi, keď spolupráca s nemeckým poradcom Wislicenym - založená výlučne na jeho podplácaní - znamenala pre Fleischmannovú i slovenskú židovskú komunitu jedinú nádej na záchranu pred tragickým koncom. Jej listy sú svedectvom jej osobnej odvahy, nádeje i sklamaní. Sú jediným svedectvom toho, že Fleischmannová sa

s Wislicenym viackrát stretla, aby spolu hovorili o možnosti zastaviť deportácie. Wisliceny jej (i celej Pracovnej skupine) nasľuboval nespĺniteľné, pasoval sa za záchrancu obetí a za svoje sľuby zinkasoval peniaze. Fleischmannovej optimizmus, ktorým nakazila všetkých okolo seba, sa čoskoro zmenil na beznádej. Pochopila, i keď to nikdy nahlas nevyslovila, že sa až príliš spoliehala na silného partnera „z druhej strany“ a na silu jeho peňazí. Neúspech z neuskutočneného plánu záchranu tisícov židov pred smrťou v plynových komorách sa zmenil na jej osobnú tragédiu.[\[12\]](#)

[\[1\]](#) Na základe dohody medzi vedúcim predstaviteľom maďarskej záchranej organizácie R. Kasztnerom a Kurtom Becherom, splnomocnencom Himmlera pre využitie židovskej pracovnej sily, koncom roka 1944 mohlo 1684 maďarských židov vycestovať do tábora v Bergen-Belsen, odkiaľ mali ďalej smerovať do Švajčiarska. Ako protihodnota mal byť rozličný tovar pre potreby nemeckej ríše. Rozprúdili sa rokovania, pri ktorých chcel Becher od Jointu získať 20 mil. švajčiarskych frankov na nákup tovaru. Hoci transport dorazil do cieľa, pramene hovoria, že kontrakt sa neuskutočnil. Začiatkom januára 1945 Himmler vymenoval Bechera za ríšskeho komisára pre všetky koncentračné tábory. Pozri: Bauer, Y.: Verkauf von Juden? Frankfurt am Main, 1996, s. 231 a n.

[\[2\]](#) Bližšie pozri: Borstein, H.: Insel Schweiz. Hilfs und Rettungsaktionen sozialistisch-zionistischer Jugendorganisationen 1939 - 1945. Zürich 2000, s. 41.

[\[3\]](#) In: Yad Vashem, Jeruzalem, P 36, mikrofilm 11 713.

[\[4\]](#) Národná banka určila pri kapitálovom transfere pre dolár kurz 120,- Sk za jeden dolár. Pri prúdele dolárov pre vystahovanie bol na podklade povolenia Národnej banky a ministerstva vnútra kurz určený podľa majetkového polozenia vystahovalca, najmenej však 80,- Sk za jeden dolár. In: Yad vashem, Jeruzalem, M-5/16.

[\[5\]](#) Tamtiež. V tomto fonde sa nachádza aj ďalšia korešpodencia svedčiaca o finančných transferoch pre potreby Ústredne židov, resp. vysvetlenia ohľadom subvencií Jointu.

[\[6\]](#) Členmi Pracovnej skupiny boli: rabín Weissmandel, rabín Frieder, G. Fleischmannová, O. Steiner, T. Kováč, W. Fürst, V. Winterstein, E. Abeles.

[\[7\]](#) Pozri: Rothkirchen, L.: The Destruction of Slovak Jewry. A Documentary History. Jerusalem, Yad Vashem, 1961, dok. 76, s. 166 - 204.

[\[8\]](#) Pozri dokument č. 1, list z 27. júla 1942.

[\[9\]](#) Laquer, W.- Breitmann, R.: Der Mann, der dass Schweigen brach. Wie die Welt vom Holocaust erfuhr. Frankfurt am Main - Berlin, 1986, s. 141. Izraelský historik Y. Bauer v citovanej knihe Freikauf von Juden, s. 419, pozn.49 uvádza, že Riegner dostal informácie od istého nemeckého priemyselníka. Zároveň uvádza, že S. Mayer sa už 15. augusta 1942 od židovského úradníka poľského konzulátu v Ženeve dozvedel o masových vraždách. Táto informácia je bez udania prameňa.

[\[10\]](#) Bližšie pozri: Hradská, K.: Prípád Wisliceny. Nacistickí poradcovia na Slovensku a židovská otázka. Bratislava 1999, s. 44 a n.

[\[11\]](#) Neumann, O.: Im Schatten des Totes. Tel Aviv, 1956. Wissmandel, D.M.: Min ha-metsar, Jerusalem 1960.

[12] Pozri: Hradská, K.: Listy Gisely Fleischmannovej (1942 - 1944). Snahy Pracovnej skupiny o záchranu slovenských a európskych židov. Bratislava, 2003, 130 s.